

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Добрин Христов Канев, ПН 3.3. Политически науки

на дисертацията на **Мартина Цветанова Маринова** на тема
„Партийна система в ЕС – динамика след Лисабонския договор“
за присъждане на образователната и научна степен „доктор по
политология”

Едва ли е чест случаят, когато в момента на рецензиране на дисертация нейната тема се оказва в центъра на текущи политически събития. По стечение на обстоятелствата защитата се провежда в деня, когато в страните членки на Европейския съюз започва гласуването за нов (партиен) състав на Европейския парламент. Това подсказва несъмнената *актуалност* на избраната от Мартина Маринова широка тема на дисертацията – „Партийна система в ЕС – динамика след Лисабонския договор“. Именно резултатите от протичащите сега избори ще покажат настоящото състояние на отделните „партии на европейско равнище“, а с това – в последна сметка - и на партийната система на Съюза.

По-същественото е, че, наред с актуалността, можем да говорим и за теоретична *значимост* на самия изследователски проблем. По начало изследването на теми за европейската интеграция, за Европейския съюз крие рискове за по-млади учени, доколкото тази общност е съпътствана от перманентни промени, а нейните изключителна комплексност и многопластовост са трудни за анализ. Необходими са оценки на една изключително динамична среда, на процеси, протичащи на много равнища и с много актьори, при това през последните години развиващи се в условията на поредица от различен тип кризи.

Действащите лица, в т. ч. и тези, които са в центъра на настоящия дисертационен труд, се намират в многообразни и не винаги видими взаимозависимости. Но без да се разбира мястото и ролята на партиите не само в страните членки на ЕС, но и на равнище на самия Съюз, не може да се разбере цялостното функциониране на тази общност. След като в Маастрихтския договор (1993) беше записано, че партиите на европейско равнище трябва да играят важна роля

като фактор на интеграцията в Съюза, след като през 2004 г. бяха положени правните основи на съществуването им, а три години по-късно се разшириха финансовите им възможности, потенциалът на дейност на тези партии чувствително се повиши.

Изследването на политическите партии в ЕС е важно както в рамките на теорията за политическите партии, така и за изучаването на процесите на европейска интеграция. Значимостта на този обект на изследване нараства още повече, ако се има предвид, че се предполага, че те в бъдеще ще имат нарастваща роля, както и че на тези организации продължават да се възлагат определени надежди да допринесат за демократизация на Съюза.

Европейските партии станаха самостоятелен обект на научно изследване сравнително скоро – през последната четвърт на XX век. Първият сериозен тласък беше свързан с преките избори за Европейски парламент в края на 70-те години. Втора такава вълна, свързана със споменатите разпоредби в Маастрихтския договор, може да се забележи от средата на 90-те години. Днес европейските партии се радват на значителен изследователски интерес, предимно в рамките на политическите науки и на правото. Това не може да се каже за България, където изследователи и публикации са сравнително малко на брой. Това прави настоящето изследване още по-ценно.

Самата дисертация очевидно е резултат от многогодишна, последователна и задълбочена самостоятелна работа. Тя притежава всички характеристики на сериозен завършен и консистентен в съдържателно отношение научен труд. На първо място, *ясно са формулирани целта, задачите* (макар че оставам с впечатлението за известно смесване на цели и задачи) *и произтичащите от тях хипотези* на изследването, на чието последователно доказване е подчинено цялото изложение.

Всъщност първоначално има опит за представяне на една основна цел („да проследи и анализира три ключови процеса, определящи динамиката на европейската партийна система и обуславящи нейната поляризация след влизането в сила на Договора от Лисабон“ – с. 6), но в последващия текст остава неизяснено кои са тези подлежащи на изследване процеси.

След това дисертантката вече говори за четири свои изследователски цели, сред които: преглед на литературата и изясняване и систематизиране на използваните понятия; проследяване и анализиране на основните етапи в развитието на европейската партийна система в рамките на трите й „образа“ – парламентарни групи, европейски партии и национални партии; изясняване на начините, чрез които процесът на парламентаризация (засилване на правомощията на ЕП) благоприятства развитието на партийността и партийната система в ЕС; анализ на

европеизацията на изборите за ЕП и партизацията на процесите на взимане на решения на всички нива в ЕС.

А поставените задачи са три: критичен прочит и опит за систематизиране на академичния дебат относно европейската партийна система и партийните субекти на ниво ЕС; критична оценка на промените в политико-правната рамка на ЕС, имащи за цел повишаване на демократична легитимност, и преосмисляне на нормативните условията, в които се провеждат европейските избори; анализ както на организационната и идейна еволюция на европартиите, така и на развитието на транснационалната партийна система, свързано с и породено от разширяването на правомощията на ЕП. (вж. с. 6-7).

По отношение на представените *хипотези* авторката също говори за основна хипотеза с нейни различни аспекти: дали конституирането на европейската партийна система и тенденциите на нейната промяна се обуславят от процесите на поляризация на националните партийни системи или са следствие от два ключови процеса на европейско ниво - парламентаризация и партизация? (с. 5). Същевременно тя дефинира и три работни хипотези, които следи в хода на изследването: увеличаването на правомощията на ЕП благоприятства развитието на транснационална партийна система; промените в модела на междупартийна конкуренция налагат преразглеждане на теорията за 'дефицит на опозиция' в ЕП; изборите за ЕП постепенно придобиват свое специфично политическо измерение, различно от това на националните избори, т.е. предизборният дебат постепенно се центрира около теми с европейско, а не с национално значение (вж. с. 6).

Изборът на такъв комплексен и широк изследователски проблем и големият брой поставени цели до голяма степен са предопределили и използваните от дисертантката *методологически подходи* – разнообразни с оглед на спецификата на изследователските задачи.

Ако първата и втората глави предполагат по-скоро критичен анализ на литературни източници и отчасти метода на case study, документен анализ, електорален анализ, то в третата глава успешно се използва качествен и количествен анализ на дебатите и гласуванията, свързани с приемането на бюджета на ЕС (количествено изследване на гласуванията в ЕП по приемането на бюджета и качествено изследване на дебатите, което цели да покаже кои са основните характеристики на опозицията в ЕП и каква е мотивацията на политическите групи). А в последната (пета) глава е направено двупластово изследване на съдържанието и дискурса на манифестите на всички представени европейски партии в ЕП, като първоначално на базата на статистически анализ са разработени индикатори, последвани от качествено изследване за

идентификация на идеологическите позиции на европейските политически партии. В последна сметка са изведени десет конкретни за случая хипотези, тествани чрез корелационен анализ. Това методологическо разнообразие не е повлияло на консистентността на труда, тъй като във фокуса винаги остава предмета на изследване, анализиран с различни аналитични инструменти.

Впечатлява *източниковата база*, върху чийто анализ авторката е изградила изследването си. Тя е изучила детайлно голям обем научна литература. Библиографията на дисертационния труд обхваща 251 използвани научни вторични източника, от които 246 на английски език и 5 на български език. Става дума за най-представителни автори и трудове в областта на теориите на политическите партии, на политическите институции, на европейската интеграция, на европейските избори, на европейските институции. При това от всяка част на дисертационния труд личи, че тази огромна литература е овладяна и критично осмислена. Все пак бих си позволил малка забележка. Имало е възможност да се увеличи броят на българските автори и публикации, най-малкото защото в една от главите се изследват по-конкретно и българските партии и избиратели.

Извън този брой са използваните първични източници, където е налице богат набор от официални документи, които са съществени за изследвания проблем – учредителните договори през актове и документи на европейските институции, регламенти, доклади в изследваната област, стенограми от заседания на европейски институции и комисии. Един пример дава представа за значителния обем работа, извършена от дисертантката: За да тества една от хипотезите си, тя е анализирала дебати около гласуването на европейския бюджет, като е обхванала в цялост всички стенографски записи по определената тема (над 400 изказвания). В библиографията са посочени и интернет източници, невключени в тази бройка.

Избраната от авторката *структура на текста* създава необходимите предпоставки за аналитично излагане на проблемите и за тяхното научно осмисляне. Дисертацията е изградена в увод, пет глави, заключение и библиография.

В *първата глава*, наименувана „Концептуализация на основните понятия и подход“, е изградена теоретичната основа, необходима за всички по-нататъшни аналитични стъпки. Тръгва се от общото, като в началото се прави преглед на „големите теории“, на теоретичните подходи към изследване на самия Европейски съюз. Това е необходимо на авторката, за да обоснове, след критичен преглед на междуправителствения подход и на неофункционализма и с оглед на предмета си на изследване, предпочитанието си към подхода на многостепенното

управление като част от постфункционализма (вж. с. 21). Така според нея европейската партийна система и нейните елементи могат да се изследват адекватно в рамките на многостепенната система на ЕС. След това на ред е представяне на сложната същност на самата европейска партийна система. Като изхожда от класически текстове на политическата наука, дисертантката стига до извода, че партийната система на европейско ниво отговаря на критериите за такава система, макар да не е идентична с националните партийни системи (вж. с. 29). Тук се засягат първоначално и някои теми, които по-нататък ще бъдат подробно разгледани, като партийните връзки между различните нива на управление на ЕС, персонализацията на предизборната борба, поляризацията на партийната система и формирането на по-изразен дуализъм между управляващи и опозиция в ЕП, за да проличи партийно-политическа конкуренция.

Естествена следваща част от тази въвеждаща глава е и изясняването на характера на „трите лица“ на европейската партийна системи (партии на национално равнище, партии на европейско равнище, политически групи в ЕП), като на две от тях е посветен по отделен раздел. След европейската партийна система са представени самите партии на европейско равнище – техния характер, развитие, организация, влияние, финансиране. На следващо място са анализирани политическите групи в ЕП. Не е ясно защо авторката ги е смесила заедно с политическите фондации. Това сякаш принизява значението им, макар че самата тя многократно (и с основание) подчертава все още по-значимата роля именно на този елемент от „партийния триъгълник“ в ЕС.

Като цяло тази глава, която е и най-обширната в дисертационния текст, като изяснява основните понятия и представя сложния процес на партизация в Съюза, успешно е поставила фундамента на изследването.

Във *втората глава* на дисертацията („Ефектът на кризите в ЕС за консолидация на европейската партийна система: изследване на кливиджите на ниво ЕС“) са разгледани някои фактори за формиране и развитие на партийната система на ЕС, като ролята на кливиджите, от една страна, и на преживяваните напоследък кризи на ЕС, от друга. Тук е намерил място и един по-специфичен проблем като евроскептицизмът. Първоначално е третиран накратко главно с цел да се въведе нужното на авторката разграничения между „твърд“ и „мек“ евроскептицизъм, но в последващия текст играе централна роля.

В началото, след като е проследила класическата теория за кливиджите (на национално ниво), дисертантката търси отговор на въпроса кои са кливиджите, които са в основата на междупартийна конкуренция на европейско равнище.

Авторката възприема обоснованата в политическата наука теза за появата на нов транснационален кливидж – между онези, които защитават националния суверенитет и националната култура срещу тези, които са за по-висока икономическа и културна интеграция (с. 82). Като цяло в изследването си Мартина Маринова отстоява тезата за наличието на три такива кливиджа – освен споменатия тук, и традиционният ляво – дясно, а вследствие на поляризацията на европейската партийна система също и разделителната линия про ЕС – анти ЕС (вж. с. 152).

Основното внимание в тази глава е насочено към потенциалната и реална роля на кризите, които изживява ЕС, за формирането на нови транснационални кливиджи. От тази гледна точка последователно се разглеждат различен тип кризи от последните петнадесетина години (финансовата криза - 2008 г., анексирането на Крим - 2014 г., бежанска криза – 2015 г., Брекзит – 2017 г., войната в Украйна – 2022 г.). Важен е изводът за засилване вследствие на кризата с еврото не на кливиджа ляво-дясно, а на разделението про-/анти-ЕС (с. 89). Ясно е показано възникването на нови разделителни линии вследствие на бежанската и миграционна криза. Ефектът от Брекзит пък се открива по-скоро в снижаване на интензивността на „евроскептичния кливидж“ поради факта на преминаване на десните евроскептици на позициите на „мекия“ евроскептицизъм: „Референдумът за Брекзит превърна оттеглянето от ЕС в жизнеспособна политическа опция, но десният евроскептичен блок на ЕП избра умереността вместо радикализацията.“ (с. 98). Войната в Украйна също води до промени в крайно дясното крило в ЕП, което отслаби своята хомогенност поради вътрешни противоречиви позиции в това отношение. Третиран е и проблемът с върховенството на правото в някои страни членки в светлината на „мекия“ евроскептицизъм.

Третата глава („Парламентаризация и партизация в ЕС“) играе важна роля в структурата на текста, тъй като в центъра ѝ е тестването на две от трите издигнати от авторката в началото на дисертацията работни хипотези. Тя има отношение и към „основната хипотеза“.

На базата на исторически преглед авторката е проследила процеса на партизация още от първите му наченки в рамките на ЕОВС до настоящето, в т.ч. и действията по нормативно регулиране на статута и финансирането на европейските политически партии, както и свързаните с това електорални разпоредби. Тук наистина впечатлява детайлността на анализа, който не пропуска нито една стъпка в този процес. Същото е направено и по отношение на процеса на парламентаризация на Съюза, т.е. на постепенното овластяване на Европейския парламент през годините. С помощта на този паралелен анализ авторката доказва своята първа хипотеза: „Еволюцията на правомощията на ЕП несъмнено води до повишаване на значението

на европартиите като основна структурираща единица на представителната демокрация на европейско ниво“. (с. 152) Наред с това М. Маринова допълнително усилва с доказателства този извод чрез конкретното представяне на възможностите за действие и влияние на европартиите на равнище ЕС като цяло и на равнище ЕП.

Друга цел на тази част от дисертационния труд може да се открие в оценката на валидността и приложимостта в настоящия етап на развитие на Съюза и на партийната му система на тезата за „дефицита на опозиция“. Това всъщност е проверка на втората работна хипотеза, направена чрез качествен и количествен анализ на дебатите и гласуванията в Европейския парламент, свързани с приемането на бюджета на ЕС – количествено изследване на съответните гласувания в ЕП и качествено изследване на дебатите. Чрез това извършено от авторката емпирично изследване става възможно да се разкрият моделите на опозиция в рамките на ЕП, нейните характеристики, мотивациите, които я определят, аргументите, които се представят. На базата на резултатите от изследването, но също така и на критичния анализ на основни теоретични изводи в това отношение, авторката представя факти за наличие на опозиция, макар и нехомогенна, макар и понякога редуцирана от гледна точка на всички класически измерения измерения на опозиционността. Но крайният ѝ извод е, че „работната хипотеза не може да бъде доказана изцяло, защото консервативната линия в лицето на ЕКР е силно разделена по време на гласуванията за приемане на бюджета на ЕС“ (с. 153).

Четвъртата глава на дисертационния труд („Политическият дебат за наднационалната партийност и европеизирането на изборите за ЕП“) има за цел да постави на разглеждане последната, трета работна хипотеза на авторката, свеждаща се до тезата за постепенно придобиване на специфика на евроизборите, различна от тази на националните избори, изразена в доминиране на европейски теми в предизборните дебати.

Тук отново се среща с проявената вече способност на авторката да дава пълно и детайлно проследяване на определени развития в ЕС. В случая става дума за проследяване на развитието на изборните реформи и на техните етапи, за различните предложения, поставени на обсъждане в специализирани доклади, отразяващи опитите на ЕП за създаване на единна избирателна процедура. Подробно е представена и действащата в момента правна рамка на изборите за ЕП. Обърнато е внимание на новите идеи (и отчасти практики) за водещи кандидати в предизборната кампания, за транснационални изборни райони и изборни листи и др.

Въпросът за проблемите в изборното законодателство се третира на фона на важни концепции за европейската интеграция – проблема за „демократичния дефицит“ на Съюза, както и в тясна

връзка с двете основни теории за европейските избори – „национални избори от втори порядък“ и „Европа има значение“.

Важно постижение на дисертантката е документният анализ на доклада Девеса (2021) и особено съдържателният анализ на дебатите при неговото обсъждане в ЕП. Проследени са основните аргументи, приведени към въпроса за наднационалната партийност (вж. с. 189). Анализирани са и гласуването в Комисията по конституционни въпроси (3 май 2022 г.). Авторката е разгледала след това и дебатите не само в рамките на ЕП, но и в Съвета на ЕС (две срещи в периода октомври 2022 – юни 2023). Нейният анализ на позициите на държавите членки показва противопоставянето на мнозинството държави членки на ключовите идеи в доклада като например въвеждането на паневропейски избирателен район и трансевропейски кандидатски листи.

В края на главата не откриваме дефинитивен отговор за валидността на третата хипотеза, макар че самото изложение ни води към извода за наистина бавни промени в това отношение. Причината всъщност е в това, че темата за евроизборите продължава да бъде разглеждана и в следващата, *пета и последна глава* („Автономност на процесите на партизация и европеизация на изборите за ЕП“).

В нейната първа част предмет на анализ са предизборните манифести на всички европейски политически партии (от изборите 2019 г.), като в тях се търсят приоритетите на европейските партийни семейства. В тази връзка вече идва и заключението, свързано с третата хипотеза, че „в този етап на развитието на Съюза европейските въпроси навлизат в полето на националната политика наред с вътрешните въпроси и че избирателите имат избор между много различни визии за бъдещето на Европейския съюз“ (с. 201-202). Същевременно тезата на Мартина Маринова е, че като цяло продължават да доминират националните въпроси (вж. с. 251).

Проведеното от авторката изследване на манифестите има своя собствена стойност. В първата (статистическа) част тя стъпва на данните от European Manifesto Project, като подбира подходящи индикатори и извършва последващ корелационен анализ, след което следва анализ на съдържанието и на дискурса. Това ѝ е дало възможност да ни покаже в сравнителен план основните идеи на предизборните манифести.

Собствена ценност има и последвалият анализ на споменатите по-рано две основни теории за характера на евроизборите на базата на изследване на поведението на гражданите по време на гласуване на избори за ЕП. Критичният поглед е насочен преди всичко към теорията за евроизборите като „национални второразредни избори“. За тази цел авторката е извела десет

хипотези, които съответно се тестват на базата на поведението на българските избиратели в три последователни евроизбори. Нейното заключение е, че „нико една от двете теории относно изборите за ЕП не успява да обясни поведението на гласоподавателите в България изцяло. Корелационният анализ показва смесени резултати, които доказват отделни аспекти и от двата подхода“ (с. 248). Същевременно тя успява да открие страни, които според нея подсказват необходимостта от ревизия на теорията за европейските избори като национални избори от втори порядък.

Положителна страна на заключението на дисертационния труд е, че в него, освен обобщаването на съдържанието, се посочват неизучени аспекти, а с това и бъдещи насоки за изследване.

Този преглед на съдържанието на дисертацията още веднъж ни убеждава, че става дума за завършен изследователски труд на високо равнище, в който докторантката успешно е осъществила комплексно и задълбочено изследване, реализирала е изследователските си цели и задачи, дала е обоснован отговор на поставените хипотези. Тя е успяла да достигне до определени *собствени приноси в изследваната проблематика* и да допринесе за обогатяване на наличните научни резултати.

За принос в изследването може да се счита фактът, че трудът задълбочава, а с изключително богатата и детайлна информация и разширява, знанията ни за функционирането на тази сложно преплетена цялост от различни актьори на различни равнища, каквато е европейската партийна система.

Важно е да се отбележи, че съответно на реалностите на европейския интеграционен процес в дисертацията е отразена тясната взаимовръзка между европейски политически партии, европейски избори и демокрация в ЕС („демократичен дефицит“). Едно от значимите постижения на дисертационния труд е, че той непрекъснато държи сметка за тази сложна и трудна за научно проникване среда.

Принос на авторката са и споменатите по-горе нейни изводи от самостоятелно конципираните и извършени анализи на дебати и гласувания в ЕП, на обсъждания в Съвета на ЕС, на съдържанието на предизборните манифести на европартиите, на поведението на избирателите по време на евроизбори в страната ни.

Необходимо е в края също да се каже, че представената за обсъждане и оценка дисертация на Мартина Маринова със своите 270 страници текст, с добре изградената и балансирана структура, както и с богатата източникова база *отговаря и на формалните критерии* за

подобен род изследователски продукт. Изпълнени са и другите изисквания като наличие на автореферат, който точно представя дисертацията като цялост, както и самооценка на приносите, с която изразявам съгласие. Налице е и двойно по-голям брой от необходимите публикации по темата на доктората.

Като потвърждавам още веднъж положителното си впечатление от дисертационния труд, бих обърнал внимание върху някои недостатъци (освен тези, споменати в досегашното изложение) и възможности за подобрене на текста.

Оставам с впечатлението за едно разпръскване на едни и същи теми на различни места в целия текст. Това е довело и до ред повторения (например на с. 74, 112, 122, 162, 165, 227) и вероятно изисква допълнителна систематизация.

Смятам, че аналитичната стойност на труда би се повишила, ако има по-подробен последващ анализ на данните в повечето таблици.

Може би ще е допълнителен плюс, ако наред с предизборните манифести на европартиите се включи и анализ на техните основополагащи (принципни) програми (за тези, които ги имат), доколкото в тях по-разширено са поставени теми, интересуващи дисертантката.

Стилът на авторката е подчертано академичен, формулировките ѝ са прецизни. Все пак се срещат някои погрешно изписани имена (особено на немски автори), нужна е и още коректорска работа.

В заключение: Очевидно тези бележки са по-скоро периферни на фона на сериозното изследователско постижение на авторката, така че всичко изложено дотук води до един извод, а именно до високата ми оценка за представената дисертация и за категоричното ми мнение „за“ присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.3. Политически науки на Мартина Цветанова Маринова.

София, 17 май 2024 г.

